

РОЗДІЛ 7.
СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО
ЯК ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ
СКОРОЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

УДК 304.4: 364.4:330.34:334.72

Горін Н.О.,
к.е.н., науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН Україна»,
м. Київ

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ С.М. КОЛАЧЕВСЬКОГО (1849 – 1911)

У статті досліджено питання історичних особливостей формування та становлення соціально-відповідального підприємництва на українських теренах на межі XIX–XX ст. на прикладі життя та діяльності С.М. Колачевського.

***Ключові слова:** підприємництво, залізорудна промисловість, благодійність, меценатство.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах відповіддю на стрімкі глобалізаційні процеси є розвиток соціальної спрямованості у діяльності як національних, так і міжнародних компаній. Для України, яка перебуває в складних соціально-економічних обставинах, обумовлених як військовими діями, так і реалізацією непростих економічних реформ, досить важливим питанням є зниження соціально-психологічної напруги та підвищення довіри між державою та бізнесом, між роботодавцями та працівниками, між владою та народом. Чудові можливості швидкого та ефективного вирішення на місцевому рівні гострих соціальних проблем з котрими не спроможна впоратись держава надає соціальне підприємництво, яке динамічно розвивається за кордоном та поступово впроваджується і в українську господарську практику. Ідея служіння суспільству не виникла вчора, а дискутувалась серед американських підприємців ще у 1920-х роках, проте економічна криза зменшила інтерес до цієї теми. В 1936 р. Р. Вуд порушив питання про обов'язок бізнесу керуватися інтересами суспільства в цілому, а не лише своїми власними. Всередині XX ст. концепція соціальної відповідальності бізнесу знову стає предметом наукової дискусії. З того часу вона починає активно впроваджуватись у життя. Разом з тим вітчизняний досвід соціального підприємництва теж має власну історію, традиції та культуру. Вже на межі XIX–XX ст. вітчизняні підприємці

активно реалізували на практиці ідеї соціального підприємництва. Попри те, що зарубіжний досвід є важливим та корисним для розуміння сутності соціальної відповідальності бізнесу, просте перенесення чужих принципів та стандартів у вітчизняну господарську практику без врахування власного позитивного історичного досвіду не дасть змоги досягти необхідної його ефективності на сучасному етапі розбудови держави, економіки та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку соціальної відповідальності бізнесу та соціальних інвестицій присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, у зарубіжних наукових виданнях це питання висвітлювалось у працях А. Керролла, П. Дауні, Д. Віндзора, М. ван Марревійка, Н. Лі, Р. Штойера, Дж. Макоувера, А. Крамера, А. Амана, Р. Мартіна, К. Хермана, Я. Андерсона, М. Фрідмана, С. Задека, Ч. Хілла, Ф. Котлера, Г. Діза, М. Кітцмюлера, Р. Сімса, М. Портера, В. Вайнера, М. Хопкінса та ін. Дослідження світового досвіду та українських особливостей функціонування соціально-відповідального підприємництва відображені в роботах В. Шаповал, Б. Батаєвої, І. Булеєва, Д. Баюри, В. Полухіна, О. Гогулі, І. Мірошник, А. Зінченка, З. Галушки, Т. Тресвятської, Л. Будьонної, А. Антонова, О. Сотули, Н. Супрун, О. Петроє, М. Мурашко, В. Кужеля, М. Бутко, А. Колота, В. Воробєя, О. Грішнєвої, Ю. Бєгми, Е. Лібанової, С. Мельника, П. Шевчука та ін. Окремі історичні аспекти зародження та становлення соціально-відповідального підприємництва на українських теренах прослідковано в працях В. Небрат, Н. Супрун, О. Кудласевич, К. Гордіци, Т. Лазанської, О. Мельника, Н. Романюка, В. Ковалинського, П. Біличенка. Разом з тим малодослідженим прикладом витоків вітчизняного соціально-відповідального підприємництва є життя та діяльність С. Колачевського – відомого рудопромисловця, судді, лікаря та мецената.

Мета цього дослідження полягає у висвітленні історії формування та розвитку соціально-відповідального підприємництва на межі ХІХ та ХХ ст. в умовах відсутності власної державності та відповідних стимулів до соціально корисної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сергій Миколайович Колачевський народився в 1849 р. у с. Федорівка сучасного Олександрійського району Кіровоградської області. Дитинство Сергія пройшло в навколишніх селах Туркестанівка, Кочубєївка, Березнегувате у маєтках батьків і численних родичів та в Кременчуку. Батько майбутнього доктора та рудопромисловця – Микола Федорович Колачевський, з юнацьких років став до військової справи, але через конфлікти з командуванням був розжалування в 1832 р. у рядові та висланий на Кавказ. Дослужився там до штабс-ротмістра й у 1835 р. пішов у відставку за станом здоров'я.

Конфлікти під час військової служби справили негативне враження на Миколу Колачевського, тому вирішив дати своїм дітям цивільну освіту.

Початкову освіту Сергій здобув у Кременчуцькій гімназії, а після її закінчення поступив у 1868 р. до Київського університету на медичний факультет. Тут зарекомендував себе здібним та наполегливим студентом. Був одним із кращих учнів відомого українського гістолога П. Перемежка. Під час навчання успішно виконав наукову роботу на тему: «Про нерви печінки», яка отримала золоту медаль та була опублікована в 1872 р. [5].

Після успішного закінчення університету та отримання диплому лікаря Сергій вирішив повернутись на малу батьківщину та попрактикуватись у земських установах Кременчука, де вже працював його старший брат. Протягом декількох років він зумів налагодити належне медичне обслуговування населення, організував у місті хірургічне відділення Полтавської губернської земської лікарні. До роботи Колачевський залучив молодих та перспективних фахівців, у тому числі відомого згодом українського хірурга та громадського діяча О. Богаєвського.

Наприкінці 1876 р. молодий лікар вирішив проявити свої навички на практиці та поїхав на Балкани у складі загону Червоно Хреста для допомоги болгарському народу у його боротьбі з Османською імперією. У військових госпіталях Колачевський пропрацював аж до 1879 р., а після закінчення військових дій повернувся додому. Продовжив наукову роботу й у 1881 р. в університеті Св. Володимира захистив дисертацію на ступінь доктора медицини на тему «До питання про будову кісткового мозку» [6]. 10 квітня 1888 р. в Одеській міській лікарні доктор Колачевський зробив першу в Російській імперії успішну резекцію шлунка при виразковій хворобі. Таким чином цей день став датою народження хірургічного лікування виразкової хвороби в державі і навіть більше – поворотним пунктом в історії хірургії шлунка в країні [1, с. 67].

На початку 1880-х рр. Сергій Миколайович переїхав до Одеси, де, окрім звичної лікарської роботи, займався культурною діяльністю, брав участь в отриманні дозволу на відкриття в місті художнього училища. Колачевський знав чотири мови та разом із Д. Дубенським видавав газету «Русское чтение». У 1883 р. був обраний секретарем медичного відділу розпорядчого комітету VII з'їзду природодослідників та лікарів. Того ж року одружився на Євгенії Розмарінца. Вона була племінницею поміщиці Зайцевої, котра дала їй у посаг 400 десятин землі (436 га) біля с. Веселі Терни. Спочатку ці землі подружжя здавало в оренду місцевим селянам. Періодично відвідуючи Криворіжжя і знаючи, що тут в різних місцях щорічно відкривають нові родовища руд, які приносять великі прибутки, Сергій вирішує детально дослідити й свою ділянку. З цією метою він запрошує штейгера М. Білогостицького для проведення

пробних розвідок. Перші ж шурфи показали наявність руди, попередні запаси якої оцінювались у 400 млн пудів з вмістом заліза понад 70%. У 1891 р. Колачевський орендував у пані Зайцевої ще 254 десятини землі. Для початку розробок були потрібні великі гроші, яких у Колачевського не було. Він жив на платню лікаря та отримував окрім цього 1600 рублів на рік від орендарів землі. Тому Сергій Миколайович вирішив ризикнути всім своїм майном і під заставу рудоносної ділянки та зобов'язань поставок руди взяв у кредит півтора мільйона марок в банку «Дойчен Кайзер» (приблизно 570 тис. царських рублів) [7, с. 14]. Перед отриманням кредиту для оцінки перспективності родовища приїжджала представницька делегація німецьких інженерів і техніків. Гостей вразив досить високий вміст заліза у руді, а тому вони рекомендували банку надати позику.

Після отримання позики Сергій Колачевський, будучи людиною розумною та завбачливою, усвідомив, що для успішного запуску та розвитку підприємства потрібно набрати кваліфікованих робітників, створити їм належні умови праці та дати гідну зарплату. Одночасно з роботами по відкриттю рудника споруджує цегельний завод, що дозволило побудувати шість гуртожитків-казарм на п'ятсот робітників, а для гірничих майстрів – дванадцять сімейних двоквартирних будинків. Інженерно-технічні працівники проживали в трьохповерховому будинку. В цих будівлях були усі зручності, зокрема вода, газ й світло, а квартплата складала лише 20 коп. Також була споруджена їдальня для тисячі працівників. Вона вважалась справжньою гордістю рудника Колачевського. Якщо хтось із робітників відмовлявся від обідів, він одержував додатково до зарплати п'ять рублів щомісяця. Унікальність цієї їдальні полягала в тому, що вона була пристосована під театр на тисячу глядацьких місць з власною сценою. Тут виступали відомі театральні трупи з такими видатними майстрами сучасності, як Панас Саксаганський та Марія Заньковецька. У вихідні та свята влаштовувались читання з подальшим переглядом «туманних карток» (прообраз сучасного кіно). У підвальному приміщенні цієї споруди розміщувалася пекарня (випікалось до 60 пудів хліба на день) та лазня з душовою. Для забезпечення рудника та людей чистою водою Колачевським було витрачено понад двадцять тисяч рублів на будівництво криниць. Завдяки Сергію Миколайовичу також з'явилась лікарня для робітників на десять ліжок-місць, відкрито притулок для бездомних. Ковалям, токарям, слюсарям та машиністам одразу була встановлена досить висока заробітна плата – 25-35 руб. на місяць (корова у 1910 р. коштувала коло 5 руб.), інженерам – до 100 руб., а поденні робітники отримували по 40 коп. на день та безкоштовно харчувались у їдальні [7, с. 15]. Багато з тих, хто приїжджав на тимчасову роботу, будучи задоволені побутовими умовами та оплатою

праці, залишались працювати назавжди – таким призначалась підвищена оплата.

На руднику Колачевського були відкриті також народна бібліотека для дорослих, православний молитовний дім та початкова школа на 50 учнів, яка в подальшому була реорганізована в зразкове училище. Не дивлячись на те, що річні витрати на школу склали 1800 рублів, діти робітників у ній навчалися безкоштовно [8, с. 3]. Спрямовуючи пожертви у сферу освіти, купці та промисловці того часу не тільки керувалися мотивом престижності, а й розглядали їх як своєрідну форму довготривалого вкладення капіталу в умовах розвитку ринкових відносин. Спеціальна освіта в підприємницькому середовищі стала визнаватися як фактор, що сприяв якісним змінам в управлінні торгівельними закладами й промисловими підприємствами. Завдяки організаційним та матеріальним зусиллям промисловців серед робітників України відсоток грамотних на поч. ХХ ст. досяг 50,8%, тоді як серед усього населення краю він не перевищував і 20%. Хоча діяльність добровільних організацій та окремих осіб не могла вирішити всіх проблем освіти в Україні, а надана ними підтримка була далеко недостатньою для тієї ситуації, в якій перебувала школа, усе ж саме благодійність значною мірою компенсувала мінімальне фінансування державою цієї важливої для суспільства сфери.

Для покращення транспортування видобутої залізної руди Колачевський домігся підведення залізничної гілки до його рудника. Сергій Миколайович був одним із перших у Криворізькому басейні, хто купив паротяги для рудничних потреб. Так, у 1897 р. був придбаний паротяг системи Вільдвіна, а в 1899 р. – паротяг фірми Кроуса. Згодом, у 1907 р. на Харківському заводі був куплений ще один паротяг. У 1902 р. Колачевський один з перших на Криворіжжі запустив електричну станцію, яка забезпечувала потреби рудника та освітлювала житлові будинки. В 1906 р. на руднику були збудовані приміщення для електростанції та підйомної машини [4].

За підтримки Сергія Миколайовича благодійницькими справами займалась і його дружина Євгенія. Так, у 1901 р. в Санкт-Петербурзькому піклувальному комітеті сестер Червоного Хреста виникла думка облаштувати дачу-санаторій для сестер Громади св. Євгенії та для дітей, що потребують додаткового лікування. Микола II погодив такий задум та наказав виділити ділянку землі неподалік Санкт-Петербурга. Була обрана комісія з членів комітету та відкрита підписка для збору коштів на будівництво санаторію. Найбільші пожертви надійшли від Євгенії Володимирівни Колачевської (18 032 руб.). Вона ж прийняла на себе всі турботи і була обрана керівником будівельної комісії. Під її наглядом і в значній мірі на її кошти були спроектовані і проведені роботи з будівництва санаторію. Після важкої хвороби Є. Колачевська померла 17 лютого 1906 р. Піклувальний комітет

ухвалив на честь пам'яті Євгенії Володимирівни присвоїти санаторію її ім'я. Надалі головою комісії був обраний її чоловік – Сергій Миколайович Колачевський, який став першим лікарем санаторію для дітей хворих на туберкульоз. Під його безпосереднім керівництвом було закінчене спорудження головного корпусу санаторію, відкритого для перших пацієнтів 1 червня 1906 р. Для хворих дітей призначалися чотири великі палати на сім чоловік кожна. Опалювали дровами, а для освітлення використовувався спирт. Проте вже з 1909 р. всі споруди санаторію почали освітлюватись електрикою. Санаторій був забезпечений водою, яка поступала через водопровід за допомогою помпи з глибокої криниці. Щоб діти завжди могли отримувати свіже молоко, санаторій утримував спочатку чотири, а потім шість корів. Для підвозу води та господарських робіт були куплені коні та вози, якими користувались для прогулянки хворі діти, які не могли ходити. З 18 грудня 1911 р. санаторій став називатися «Сестроріцький дитячий санаторій ім. подружжя С.М. та Є.В. Колачевських». Постановою від 24 грудня 1918 Сестроріцький дитячий санаторій ім. Колачевських перейшов у відання держави та призначався хворим на дитячий туберкульоз.

На початку ХХ ст. у різних галузях промисловості спостерігалась тенденція до монополізації ринку. Сергій Миколайович розумів, що для якнайкращого відстоювання інтересів рудопромисловців потрібно об'єднати зусилля та створити синдикат для координації зусиль у сфері видобутку і реалізації залізної руди. Перше засідання засновників відбулось на руднику Колачевського 4 жовтня 1907 р. Згідно з проектом Уставу передбачалось збільшення асигнувань на соціальні потреби (медицина, освіта) та культурний розвиток басейну. У 1908 р. рудний синдикат відбувся. Засновник товариства «Продаруд» С. Колачевський зробив у Державний банк перший внесок, що надійшов від акціонерів. До складу синдикату увійшло 6 підприємств, що виробляли майже 80% усього видобутку заводських рудників. Влітку того ж року у готелі «Франція» (м. Катеринослав) відбулися перші збори акціонерів «Товариства для торгівлі залізною рудою» (Продаруд). Головою зборів був одногосно обраний С. Колачевський, а секретарем – Б. Попков [2, с. 568]. «Продаруд» вів жорстку конкурентну боротьбу з металургійними підприємствами із синдикату «Продамет», який в 1913 р. в Криворіжжі володів 31 залізним рудником з 49. В цій боротьбі рудний синдикат був переможений сильнішим монополістичним конкурентом. Підприємства, що входили до складу «Продаруду» поступово були поглинені великими металургійними акціонерними товариствами Південного гірничопромислового регіону.

Напружене ділове життя та постійних рух забирали багато енергії в уже немолодого рудопромисловця. Заробивши чималі статки, Колачевський вирішив дещо відійти від справ і здав свій рудник

Російсько-бельгійському металургійному товариству в оренду на 36 років. Разом з тим Сергій Миколайович продовжував вести активну громадську та благодійницьку діяльність: підтримував дитячі будинки, лікарні для бідних, організував розведення нових сортів плодкових дерев та їхнє розповсюдження, створив мережу безкоштовних шкіл. А ще був почесним мировим суддею Верхньодніпровського земства протягом 1906–1911 рр., членом ревізійної комісії управи згаданого земства і попечителем Саксаганського ремісничого училища, членом комісії з покращення тваринництва у повіті. За приблизними підрахунками наукового співробітника Криворізького міського історико-краєзнавчого музею О. Мельника на благочинні справи Сергій Миколайович загалом витратив за сучасним перерахунком близько мільярда доларів.

Серце Сергія Миколайовича зупинилось від хвороби у Санкт-Петербурзі 23 травня 1911 р. Весь свій багатомільйонний статок заповів на благодійницькі справи. Це був рудник з маєтком на 697 десятин у Верхньодніпровському повіті, майно в Одесі і шахта в Іркутській губернії. Згідно із заповітом близько 100 тис. руб. було роздано робітникам, які працювали на руднику, 50 тис. руб. – Стурдзівській громаді сестер милосердя в Одесі, частина грошей була виділена на будівництво церкви на руднику. Коли після перерахованих роздач зібрався би капітал у 500 тис. руб., за волею покійного потрібно було негайно розпочати будівництво у маєтку Колачевського сільськогосподарського училища зі зразковими полями, фермою і фруктовим садом. Навчальний заклад потрібно було назвати іменем Євгенії і Сергія Колачевських. Для забезпечення нормального функціонування училища Сергій Миколайович заповів весь свій маєток разом рухомістю, капіталом і рудником та усіма його атрибутами. Обов'язковою умовою при створенні училища було відкриття відділів скотарства, фермерського господарства і плідівництва, а також безкоштовне навчання всіх станів населення Херсонської і Катеринославської губерній. Причому місця повинні були розподілятися у такій пропорції: 75% – селянам, 25% – дворянам. Споруди, що не будуть затребувані для училища, переробити на будинки для пристарілих жителів Херсонської і Катеринославської губерній всіх станів православного віросповідання. Згідно з підрахунками земства для училища залишався капітал у 29 млн рублів, або по тогочасному курсу – майже 15 мільйонів доларів (Альфред Нобель заповів на благодійництво коло 9 млн доларів).

Посмертна доля заповіту Сергія Колачевського склалась трагічно. Його племінник довгий час судився, вимагаючи через Сенат скасування духівниці. Коли суд визнав його дійсним, до справи взялись родичі Євгенії Колачевської, які висунули претензію в неправомочності її заповіту на користь чоловіка, бо вона, мовляв, була несповна розуму, коли його складала. На це був витрачений не один рік. Нарешті в 1916

р. Сенат прийняв рішення про законність заповіту. Але в дію він так і не встиг вступити. Через рік відбувся жовтневий переворот більшовиків. Маєток був зруйнований, а парк – покинутий. Між сучасним селищем Чапаєвим та шахтою Орджонікідзе над самим обвалом лежить забутий цвинтар, започаткований в кінці XIX ст. Поховання тут були ще в часи другої світової, а зараз воно занедбане і покинуте. На цьому цвинтарі і було поховане подружжя Колачевських. Їх могили вважаються навіки загубленими – тодішній владі такі герої не були потрібні. З урахуванням того, що частина цвинтаря просіла, уже не можна напевно сказати, чи останки видатної людини провалилися в нікуди, чи ще лежать під самою поверхнею землі, яку він так хотів зробити щасливою і квітучою.

Висновки. Багато часу зійшло, та пам'ять про видатного рудопромисловця та благодійника, незважаючи на забуття в радянський час, повернута сучасниками на карту його рідного краю. Так, у травні 2016 р. найдовша вулиця Кривого Рогу – вулиця 23 лютого, була перейменована на честь Сергія Миколайовича Колачевського – «Нобеля Півдня України», талановитого лікаря та успішного підприємця, неординарну особистість межі XIX–XX ст., яка стояла біля витоків українського соціально-відповідального підприємництва. С. Колачевський не чекав стимулів від держави, а з власної ініціативи відкривав школи та лікарні, церкви та заклади культури, турбувався про належні умови праці та гідну оплату як кваліфікованих, так і рядових робітників. Його життєве гасло – «Все боїться часу, але час боїться доброти» залишається актуальним і донині.

Звернення до національного історичного досвіду впровадження принципів соціальної відповідальності в економічне та культурне життя сприятиме не лише підвищенню конкурентоспроможності національних виробників, зростанню до них довіри, професійному визнанню, формуванню належної соціальної свідомості, але й закладанню відповідного фундаменту та ціннісних орієнтирів для майбутніх поколінь українських управлінців та підприємців.

Список використаних джерел

1. Балалыкин Д.А. Становление хирургии желудка как самостоятельного научного и клинического направления в 80-90-е годы XIX века // Хирургия. – 2006. – №1. – С.66-68.
2. История народного хозяйства СССР / [под ред. П. И. Лященко]. – Т.1. – М.: Госсозэкиз, 1939. – 675 с.
3. Истоки милосердия. Благотворительница Евгения Колачевская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtmuseum.spb.ru/interactive_map/Sanatory.php
4. Історична хроніка м. Кривий Ріг. Індустріальний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kryvyirih.dp.ua/ua/st/pg/171109120764160_s/

5. Колачевский С.Н. О нервах печени. (Соч. студента Колачевского, написанное на заданную от Мед. фак. тему и удостоенное золотой медали). – К.: Тип. ун-та, 1872. – 18 с.
6. Колачевский С.Н. К вопросу о строении костного мозга: Дис. на степ. д-ра медицины Сергея Колачевского. – К.: Тип. С.В. Кульженка, 1881. – 38 с.
7. Мельник О. Мільярд доларів на благодичність. Сергій Колачевський – Нобель Півдня України / Олександр Мельник // Експедиція. – № 12(90). – 2009. – С.14–15.
8. Шидо О. Рудопідприємець та меценат Колачевський С.М. / Олександр Шидо // Під знаком руди і металу. – 2005. – № 8. – С.3.

Summary: This article explores the questions of historical formation and incipience of socially responsible entrepreneurship on Ukrainian territory at the end of XIX – beginning of XX century on the example of life and work of S.M. Kolachevsky.

Key words: entrepreneurship, iron ore industry, charity, patronage.

УДК 332:330.341.32

Лях О.В.,

*к.е.н., старший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ*

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

У статті на основі вивчення досвіду країн Європейського Союзу, США та інших країн ОЕСР висвітлено доцільність розвитку сектору соціальних підприємств в Україні, та напрямки створення відповідних інституційних засад системи підтримки цього сектору в умовах децентралізації влади.

Ключові слова: соціальні підприємства, децентралізації влади, системна підтримка соціального підприємництва, інституційні засади, законодавство щодо соціальних підприємств.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні та внутрішні соціально-економічні виклики, що постали перед Україною, спонукають до пошуку нової стратегії в альтернативному нео-ліберальному підході методологічному полі щодо політики забезпечення подальшого стійкого та збалансованого в усіх аспектах розвитку. Формування такої